

Гордана Јовановић, Београд

ЦРКВЕНА И ЦРКВЕНОСЛОВЕНСКА ЛЕКSIKA У НАРОДНИМ ГОВОРИМА И ЊЕНА АДАПТАЦИЈА

Хришћанство је у словенске језичке средине унело читав низ нових појмова а са њима и нове термине, имена и друге изражајне јединице. На тај начин су у словенске језике улазили и туђи језички елементи, јер је за хришћанством, односно заједно са пуним конституисањем цркве и њене организације, ишао и старословенски језик — први словенски књижевни језик, који је ћирилометодска мисија створила на бази словенског солунског говора, уклапајући у њега и доста елемената (нарочито ономастичке лексике) из грчког, јеврејског и других језичких извора. Знатан део те лексике предат је даље, новијим словенским књижевним језицима, међу њима и нашем; узмимо као пример само неколико речи које почињу са *a-*: *agneц*, *ад*, *азбука*, *алилуја*, *амвон*, *амин*, *анатема*, *анђео*, *антихрист*, *апостол*, *арханђео*, *аспида*, *архиепископ* и *архипискуп*, *архиђакон* и др.

У католичким крајевима, како је познато, у оквиру богослужења старословенски језик је убрзо потиснут латинским — са изузетком хрватског глагољаштва — а у православној цркви се тај језик одржао све до данас, мењајући само редакцијски лик. То значи да је десет векова по свим православним крајевима у некој мери био присутан и овај специфични словенски језик. Отуда је природно и неминовно да су његови елементи продирали и у народне говоре, у народни култни, обредни и општи језички израз. За разлику од књижевних језика, који имају строже и ограниченије механизме адаптације, уз добро чување ослонаца на изворну реч и појам, у народним говорима адаптација може отићи и знатно даље, те се рефлекс може знатно удаљити од свога извора.

Колико разноврсне могу бити ове адаптационе појаве, нека послужи као пример реч *амин*, преузета као узвик преко црквенословенског и даље грчког језика из јеврејског извора, за коју Речник САНУ има богату грађу из народних говора (непосредно из збирки или посредством аутора који су ишли за народним изразом). Пада у очи најпре граматичка и системска адаптација, јер се поред функције узвика реч јавља и као прилог, и као именица, и као део устаљених израза и фразеолошких јединица.

Још су занимљивији семантички видови адаптације ове речи, за које је нађен ослонац у контексту у коме се у црквеном и култном језику најчешће чује овај узвик:

а) на основу чињенице да амин долази на крају култних текстова, развило се значење Бкрај, свршетак, конач, нпр. *патићемо се све до амина, трајаће до амина века*, а у фразеолошким изразима развој иде и даље, до значења потпуности, коренитости, темељности, нпр. *погинути до амина, утрети се из амина* (потпуно се затрти, изумрети);

б) на основу употребе у проклињању и заклинању, амин добија и значење 'проклетство, клетва, анатема', нпр. *на тебе пали сви амини, чине [се] у цркви бденија и амини* (кад се ко проклиње), *мећемо амин*, а такође значење 'заклетва' где имамо пример из народне песме: *ту велики амин учинисмо*;

в) на основу честог завршетка култних текстова во вѣкѣ аминѣ (или во вѣкѣ вѣковѣ аминѣ) употребљава се у прилошком временском значењу 'увек, непрестано' израз *век и амин*, нпр. *он се век и амин неће вратити*, а и сама реч амин добија значење временског прилога, нпр. *он је амин у крчми* (увек, непрестано);

г) на основу вере и уверенисти у оно што се завршава речју амин, развило се и значење сигурности, неминовности, нпр. *клетва му се стијеца као у амин*, или у варијанти *амен* у хрватском, католичком крају: *готов је као амен* (у значењу: неминовно је готов, нема му спаса);

д) на основу формуле „во имя отца и сына и святаго духа аминѣ“ дани око празника Духова названи су *отац, син, дух и Амин*, а има примера и изразитије персонификације, нпр. клетва: *јест Амина ми, чак и изричито: када је св. Амин?*

Иако код других црквених и црквенословенских речи које продиру у народне говоре не долази до овако разноврсне адаптације и прераде, већ овај пример показује велике могућности искоришћавања овог језичког извора у народним говорима и наговештава да је сличних појава морало бити много у разним говорима и срединама. Зато задатак овога прилога и саопштења не може бити никаква исцрпност или систематски приказ грађе него само указивање на појаве и видове адаптације црквене и црквенословенске лексике и извесно ограничено илустровање тих појава.

Грађа је узимана углавном из публикација »Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ«, »Српски дијалектолошки зборник« и »Српски етнографски зборник«, као и из веома обимног дијалектолошког речника у рукопису — Речника ускочког говора, који садржи око 40000 речи.¹ Иако су прегледани веома обимни извори, треба имати у виду њихову парцијалност, и посебно ограниченост на средине православне традиције. Нађена грађа ипак — надам се — добро илуструје основне правце и видове искоришћавања овог лексичког извора, као и главне видове адаптације преузетих елемената и односа према њима.

У назначеним оквирима начелно се оцртавају три лексичка фонда:

— имена хришћанских празника, што се може посматрати као један посебан вид ономастичке лексике, али доста испреплетен са општом, апелативном лексиком;

¹ Аутору Речника, Милији Станићу, срдечно захваљујем што ми је допустио да се служим рукописом. Ни из овога ни из других извора не преносим акценте ако немају диференцијални значај.

— преузети општи термини и уопште апелативна лексика;
 — лексика обележена неким старославенским творбеним форман-
 тима која се само једним делом преузима као готова образовања из цр-
 квенословенског извора а делом је плод творбе у народним говорима,
 примене црквенословенских модела који су стекли одређену продук-
 тивност.

Различити видови адаптације и прераде долазе до изражаја у свим
 овим групама, нарочито у првој, па ће даље бити указано на суштинскије
 појаве илустроване одговарајућим примерима. Видеће се да адаптација
 у неједнаком степену модификује изворни елеменат — понекад долази
 само до формалне прераде а понекад и до смисаоне, семантичке.

1. ПЕРАДА ОБЛИКА БЕЗ ЗНАЧАЈНИЈЕГ СЕМАТИЧКОГ ПОМЕРАЊА

Ова појава највише долази до изражаја у именовану хришћанских
 празника, где уместо званичних црквених имена, која прецизно ука-
 зују на мотив празника, у народном језику се радије прибегава упрошће-
 нијим и уопштенијим моделима. У православним срединама главни је
 модел комбинација присвојног атрибута и именице *дан*, са тежњом ка
 архаизацији облика и ка срastaњу у сложеницу: *Бурђевдан*, *Јовандан*,
Савиндан, *Лучиндан*, где су званична календарска имена: БСв. великому-
 ченик Георгије«, »Сабор св. Јована Крститеља«, »Св. Сава, први архиепи-
 скоп српски«, »Св. Лука«.

За овај модел искоришћавају се не само права култна лична име-
 на него и апелативи који се узимају као замена имена:

Госпођиндан (РСАНУ; Стан. Уск. р.; Пеш. СЦГ, 230 и др.), *Госпо-
 ђичин дан* (Ел. КМ) — »Успење пресв. Богородице« одн. »Рождество пресв.
 Богородице«. Другачије именовање Богородичиних празника од оних ко-
 је је црква прихватила сигурно је мотивисано великим култом и страхо-
 поштовањем који захтевају избегавање директног именовања. Има још
 варијаната ових имена заснованих на истој замени: *Велика* и *Мала Го-
 споћа*, *Велика* и *Мала Госпојина* (РСАНУ; Симић-Лев., 67; Фил. Вис., 141;
 Стан. Уск. р.; Грб. Бољ., 72 — такође моји подаци из Ресаве и др.).

Спасовдан — »Вазнесење Господње« — где је Исусово име замењено
 са *Спас* (Дуч. Кучи, 242; Петр. Гружа, 214, 244 и др.).

Понекад и прави апелативи добијају присвојни наставак својствен
 личним именима, као:

Крстовдан — празнују се два догађаја везана за часни крст²
 (Фил. Скоп., 91; Трој. Ватра, 186; Симић Лев., 239, 477; РСАНУ и др.).

Наставак присвојног придева добија и име које је по пореклу број-
 на именица:

Трђичиндан (Стан. Уск. р), поред *Светā Трђица* (Стан. Ускоци, 9),
Светā Трђица (мој податак из Ресаве), *уочи Трђице*, *на Трђицу* (Симић

² *Житија светих*, Издање Светог архијерејског синода Српске православ-
 не цркве, Београд 1961, 725.

Лев., 581), где се име празника одваја од бројне именице и појма *трд-јица/тројица*. То се види из разлике у акценту, као и из начина избегања присвојног придева и конгруенције, који су исти као код имена женског рода: »Господе Боже и Света Тројице! Где се спомињала, ту и помагала...« (Бук. Сл. — Бож., 224), мада се јавља и у множинском облику: *Трђице* (Ник. Трш., 413). Вероватно се заборавља кулно значење тројства, иако има потврда да се оно чува у неким молитвама које се употребљавају у народу, нпр.: »Ва славу у чест иже ва Тројици: бога оца, бога сина, спаса нашега, и духа светогач (Фил. Вис., 119).

Занимљиво је да се присвојни придев изведен према празнику св. Петке не изводи наставком *-ин* него наставком *-ов*, својственим мушким именицама:

Петковдан (Ерд. Пипери, 416; Пеш. СЦГ, 266; Петр. Гружа 254; такође и мој податак из Ресаве), што је по свој прилици чисто формална појава, јер се одржава свест о вези са именом св. Петке (Параскеве), о чему сведочи и варијанта *Петковица* (Јов. Крај. — Кључ, 174, поред *Петковача*, тамо, 174), уобичајена такође у Ресави; уп. Бславио Петковицу...« (Пецо-Мил. Ресава, 362).

Неки народни називи за празнике показују колебања у граматичком броју или одступања од црквених назива, нпр.:

Благов(и)јести, поред *Благов(и)јест*, *Благовештеније* (РСАНУ), *Благовијести* (Стан. Уск. р.; фил. Вис., 131) и др.

Духови (РСАНУ и др.) — за »Дан силаска Св. Духа на апостоле«, дан Св. Духа, Тројичин дан³ (поред назива *Педесетница*)⁴;

Тројице (Ник. Трш., 413) — за исти празник, где је множински облик можда под утицајем синонима *Духови*;

*Свети Врач*⁵ — за »Свети бесребреници Козма и Дамјан« (свети Врачи) (14. VII)⁶ — где се, поред сингуларизације, види да је апелатив *врач* 'лекар' схваћен као лично име.

Слична колебања у граматичком броју присутна су и код именице *пост* // *пости* чак и у оквиру истог говора: »у божитњи пости« (Симић Лев., 238); »Беше божићан пос'« (тамо, 324); *часни пос*, *часни пости* (Стан. Уск. р.).

2. ДОДАВАЊЕ АТРИБУТА ИМЕНИМА ПРАЗНИКА И ДАНА

Потреба за диференцијалним атрибутом намеће се углавном кад има више празника везаних за једно име, нпр.:

*Јован Игритељ*⁷ — за »Рођењесв. Јована Претече« (7. VII);

³ Л. Мирковић, *Хеортологија или историјски развитак и богослужење празника православне источне цркве*, Београд 1961, 228.

⁴ Нав. дело, 228.

⁵ Д. Михаиловић, *Петријин венац*, Београд 1981, 134.

⁶ Датуме дајем по новом календару.

⁷ Податак сам добила од проф. Мл. Тодоровића из Сремских Карловаца, на чему му срдечно захваљујем.

Јован Биљобер — за исти празник (Петр. Гружа, 247 као и информација М. Тодоровића);

Јован Наруквичар — за исти празник (Фил. Бис. 139)

Јован Главосек — за »Усековање главе св. Јована Крститеља« (11. IX) (Трој. Ватра, 170; знан такође из Ресаве); ~ *Главосечени* (податак од С. Стијовића).

Оволико атрибута уз празник Рођења св. Јована Претече (могуће је да их има и више) може се објаснити великим култом овога празника у народу, којим се мотивишу многа веровања и обичаји везани за овај дан. Кад је у питању атрибут *Игритељ*, народ верује да на тај дан и сунце три пута заигра, јер је то тако велики догађај (Фил. Вис., 139; М. Тодоровић); атрибут *Биљобер* везан је за обичај (по читавом народу) сакупљања лековитих трава; атрибут *Наруквичар* проистекао је из веровања да ако се на тај дан око руке веже црвена преба, онда руке неће трнути ни болети (Фил. Вис., 139).

Атрибути се додају и онда кад су за годишње доба у које пада празник одређеног светитеља карактеристичне одређене природне појаве којих се народ плаши, нпр.:

Вјетрени Стефан — за »Пренос моштију св. архиђакона Стефана« (15. VIII); празнује се да ветар не би с поља дизао покошену траву или пожњевено жито (Фил. Вис., 141);

Стеван Ветровити — празнује се због ветрова који носе болести (Петр. Гружа, 253);

Марко Градобија — за »Св. апостол и јеванђелиста Марко« (8. V); празнује се због града (Фил. Г. Пчиња, 99).

Постоје и многи други разлози за атрибуцију; као пример:

Трифун Орезач — за »св. мученик Трифун« (14. II) — слави се због винограда, јер је, према народном веровању, он био виноградар (Грб. Бољ., 26; Станој. Обичаји, 44);

Мрклџ Пџтка — вероватно се односи на празник »Преподобна мати Параскева — св. Петка« (27. X); зове се тако јер се у то време мркају (оплођавају) овце (Стан. Уск. р.; ово објашњење добила сам од аутора), итд.

Понекад атрибут у ствари значи да је то неправи празник, да име празника није употребљено у правом значењу:

Коњски Великдан — празник св. Тодора Тирона; пада увек у суботу прве недеље Великог поста — слави се због коња (Грб. Бољ., 39). Верује се »да ноћу уочи Тодорове суботе иду поворке белих иевидљивих коња и њихових јачака и задају страх становништву.«⁸ Право значење имена *Великдан* је иначе 'ускрс'.

Кокочињи Божић — празник св. Игњата (2. XII). У Ресави се тада кува варица (разно зрнење) и део се даје кокошкама јер је тада њихов празник, али се не даје објашњење зашто. (Миј. Ресава, 34; Миј.

⁸ Ш. Кулишић, Петровић, Н. Пантелић, *Српски митолошки речник*, Београд 1970, 83.

Лев. — Тем., 112), итд. Одговор је, највероватније, у томе што се верује да се тада дан продужава за петлов корак.⁹

Што се тиче бројних атрибута уз дане у недељи (седмици) и саме недеље, поменућу само неке од оних за које постоји народно објашњење зашто се тако зову:

Водена недеља (Томина недеља) — не сади се кромпир да не би био воден (Шкар. Ф. гора, 94);

Водени петак, водена субота — одмах после Бурђевдана; не раде се пољски радови због поплаве (Петр. Гружа, 244);

Глушина недеља (Крстопоклона, трећа недеља Великог поста) — тада се не пере рубље нити прави цеф због падавице и ушних болести (Петр. Гружа, 239);

Загонетна недеља (Бела или Сирупусна) — обичај је да се тада постављају и решавају загонетке.

некрштени дани — време од Божића до Богојављења. У читавом народу овај се назив објашњава тиме да је у те дане Христос био некрштен. Према народном веровању у то време се јављају зли дуси и друге нечисте силе, деца тада рођена сматрају се несрећном, итд. (Деб. Об. Кос., 247; Грб. Бољ., 7; Петр. Гружа, 233—34; Фил. Г. Пчиња, 93, итд.). У Ресави се некрштени дани зове време од Божића до Крстовдана (18. I) (Миј. Ресава, 36);

*русна недеља*¹⁰ — прва седмица по Духовима; не раде се ручни радови да деца не би добила неку врсту кожне болести која се зове »рyса« (Петр. Гружа, 244), итд.

3. ГУБЉЕЊЕ МОТИВИСАНОСТИ И ПРЕДСТАВЕ О СТРУКТУРИ ЛЕКСИЧКИХ ЈЕДИНИЦА

У реџим случајевима имамо појаве губљења изворне структуре, а са њом и смисла и значења изворних облика, које се јављају нарочито у обредним црквеним текстовима и формулама. Као пример може послужити ускршњи тропар онако како се пева у народу:

»Христос васкресе из мртве, смрт ми поправи, суждеми два гроба, живо даровно!« (Грб. Бољ., 51). Песма се пева на славама од Ускрса до Спасовдана (Вазнесење Господње) (тамо, 51). Друга варијанта: »Христос васкрсну из мртве; самартију самарт по правде; суждеми ва гробно живот даровно«. (Станој. Обичаји, 46). Пева се за Русалну св. Петку. (тамо, 46). Изворно овај тропар гласи: »Христос воскресе из мртвих смртију смрт поправ, и суштим во гробех живот даровав«.¹¹

⁹ Објашњење сам добила од Б. Јовановић-Стипчевић, сарадника Археографског одељења Народне Библиотеке у Београду, на чему јој срдечно захваљујем.

¹⁰ В. о овоме: П. Скок, *Етимологијски рјечник хрватскога или српскога језика*, Загреб 1973, под русаље и уршити се.

¹¹ *Зборник црквених богослужбених песама, псалама и молитава*, Издање Светог архијерејског синода Српске православне цркве, Београд 1971, 483.

Губљења изворне структуре и смисла има и у појединим лексемама, нпр. *Антихрист* добија ликове *анџикрст*, *антриклис* (РСАНУ).

Реч *анатема* разлама се у (*а*)*нате га мате било* (РСАНУ; Пеш. СЦГ, 220).

И имена празника понекад добијају рефлексе у којима је изворна структура деформисана до непрепознатљивог, нпр. *свети Трирарка* за »света три Јерарха« (12. II) (знам из Ресаве);

4. ОСМИШЉАВАЊЕ И ПРЕОСМИШЉАВАЊЕ ПРЕУЗЕТИХ РЕЧИ И ИМЕНА

Извесно преосмишљавање видело се већ код речи *амин*, али има и изразитијих случајева. Апелативни пример је:

ацијазма 'света водица', где је и облик померен, уместо *агијазма* или *аџијазма*, према грч. *'ἀγιασηός'* 'очишћење, освећење'. У народу се повезује са речју *хаџија* и добија значење 'освећена вода донесена са хаџилука, са гроба Господњег'. (РСАНУ).

Смисао се мења и у прерадама речи *Антихрист*, која добија опште, апелативно значење и наслања се на појам крста а не Христа добијајући облик *антикрст* (РСАНУ). У варијанти *анћекрст* (РСАНУ) вероватно еуфемизам, ублажавање да се не би изазвао гнев и освета, па се стога доводи у везу и са речју *анћео* а не само *крст*.

Међутим, највнше примера осмишљавања и преосмишљавања и асоцијативног довођења у везу с неким значењем имамо у појединим именима празника — за њих се, наиме, често везују одређени апелативи и њихова значења, нпр.:

Видовдан — празник св. Вида и цара Лазара (28. VI). У народу се зна да је тај празник дан Косовске битке. Међутим, у народној песми о том доју доводи се у везу са глаголом видети: »Сјутра јесте лијеп Видов данак, вићећемо у пољу Косову, ко је вјера, ко ли је невјеста«,¹² а са истим глаголом је у вези и име траве »видовњача« која се топи у води и том се водом умивају очи на Видовдан (Павл. Шум., 99). Друга асоцијација је са глаголом *видати* 'лечити' — уочи тога дана сакупљају се лековите траве којима се »видају« ране (Петр. Гружа, 247);

Вариндан, *Варице* — празник св. Варваре (17. XII) — у народу се, што потврђују и извори које сам користила, овај празник више везује за обичај да се тога дана кува разно зрнеље, *варица*, оди. за глагол *варити*, него за стварни празник.

Св. Вартоломеј (*Вартолома*, *Вртолома*, *Вртилома*, *Вартоломије*, *Вратоломије*, *Вратолома* итд.) (24. VI) — на тај празник се не треба пењати на дрво како се не би слomio врат (Фил. Вис., 142), одн. да се човек не стрмоглави (Петр. Гружа, 247) или због тога да људи не »овртоглаве« (Станој. Тимок, 432). Празнује се и због усева да их

¹² В. Ст. Караџић, *Српске народне пјесме*, књ. II, Београд, 1913, 303.

не убије »хала« (Миј. Белица, 167), или град (Фил. Пчиња, 99). Основна је, дакле, веза са глаголом *с л о м и т и*, одн. оштетити, унштити.

Срђевдан — празник муч. Сергије и Вакхо (20. X) — празнује се због прехладе и »срдобоље« (Петр. Гружа, 254; Јов. Крај. — Кључ, 174). Очигледно је да је најпре дошло до трансформације имена Сергије у *Срђ*, а онда је лично име доведено у везу са апелативом *с р ц е*, одн. болест срца — *с р д о б о љ а*.

Трнова Петка — празник преподобна муч. Параскева (8. VIII). Празнује се, између осталог, и због тога да не би тригле руке (Павл. Шум., 100). Атрибут *Трнова* је, највероватније, повезан са неким фолклорним елементом који је условио и његово преосмишљавање (веза са глаголом *трнути*) и нетачно повезивање са празником овога датума. Трновска или Епиватска св. Петка слави се 27. октобра (Преподобна мати Параскева). Њене мошти су се неко време налазиле у *Трнову*, у Бугарској¹³ па отуда и *Трнова*.

Веома распрострањен култ Петке (Параскеве) види се не само у бројним варијантама њеног имена: *Петковица* (Пецо-Мил., Ресава, 362; Фил. Вис., 142; Шкар. Ф. Гора, 172, *Петковача* Шкар. Ф. гора, 174), *Петковдан* (Ерд. Пипери, 416) него и по томе што је сваки *петак*, на неки начин, поистовећен са њом и сматра се за њен дан па се и зове *петка*. Више пута сам чула у Ресави да се каже: »Постим среду и петку.« Постоји, осим тога, и веровање да су три *тешке петке* (петак — дан) у години: »Велики петак пред Ускрс, петак пред Тројице и петак пред Божић.« (Петр. Гружа, 257).

Преосмишљавају се не само имена него и апелативи, било непосредно, било преко функције имена:

Богојављење (19. I) — према народном веровању тога се дана, у поноћ, отварају небеса и Бог се јавља људима, па се зато тај празник тако и зове (Петр. Гружа, 235; Грб. Бољ., 23). Види се, наиме, да је празник схваћен као јављање Бога уопште а не као спомен кад се Бог објавио приликом Христовог крштења, одн. кад се објавила св. Тројица. Да у народном веровању ипак постоји веза овога празника са Христом, сведочи и поздрав: »Христос се јави!« и отпоздрав: »Ваистину се јави!« (Петр. Гружа, 235; Грб. Бољ., 23).

Крстовдан (18. I) — верује се да се тога дана »крсте... ветрови« — дувају један другоме у сусрет, и који тога дана најдуже дува, и те ће године најдуже (Фил. Скоп., 91), или који ветар дува тога дана, дуваће преко целе године (Грб. Бољ., 22). Да празник има везе са Христовим крштењем, тачније — да народ има свест о тој вези, доказује и поздрав: »Христос се крсти!« и отпоздрав: »Ваистину се крсти!« (Трој. Вагра, 186).

Преображење (Преображење Господње, 19. VIII) — верује се да се тога дана »преображава вода и гора, тј. добијају другу природну снагу« (Петр. Гружа, 253; Грб. Бољ., 71), »шума, камен и вода се тога дана преобразе« (Фил. Бис., 141), »тада се преобрати и лист

¹³ *Жигија светих...*, 817.

у гору и камен у води...» (Миј. Лев-Тем., 110), »верује се да се вода преобразила« (Павл. Шум., 99). Примери довољно јасно доказују да је изгубљена веза са стварним значењем празника — са Христовим преображењем на гори Тавор — а искоришћена је општа семантика глагола преобразити се.

Спасовдан (Вазнесење Господње) — за овај празник везан је обичај да се проветрава одећа како би се спасла од мољаца, жене се тога дана опасују врежом од дивље купине да се спасу од прехладе у крстима (Дуч. Кучи, 242), тога дана носе се лигије да би се »спасла« летина (Петр. Гружа, 214,244), итд. Очигледно је да је овај празник — слави се четрдесетог дана после Христовог васкрсења и везан је за догађај кад се Христос јавио ученицима, благословио их и узнео се на небо¹⁴ — народ свео на опште значење глагола спасити, о чему сведочи и поздрав: »Спаси бог!« и отпоздрав: »Бог да спасе!« (Петр. Гружа, 244), који се тога дана употребљава, мада треба претпоставити да је у народу познат атрибут *Спас* одн. *Спаситељ* који стоји уз Христово име, само што га је народна етимологија уопштала на сва »спасавања« — избављења од несреће, зла.

Сретење (Сретење Господње, 15. II) — верује се да су се срели зима и лето (Шкар. Ф. Гора, 91), па се зато тако и зове (Петр. Гружа, 236; Фил. Вис., 131). Довољно је потврда за закључак да је овај празник — везан за догађај кад су Јосиф и Марија, четрдесети дан после рођења, донели Исуса у храм, где га је срео Симеон Богопримац¹⁵ — у народу садржао првобитни, фолклорни елемент — сусретање зиме и лета.

5. ЕКСПРЕСИВНА УПОТРЕБА ЦРКВЕНОСЛОВЕНСКИХ РЕЧИ

Поједине речи или формуле употребљавају се са свешћу да спадају у језик цркве, при чему се жели да се изразу прида свечани и религиозни карактер. Уосталом, оне се и јављају скоро искључиво у молитвама, здравицама, приликом вршења разних обреда, нпр. славских, у бајалицама итд.

У оваквим контекстима и називи празника, који у народу функционишу углавном у морфолошки и фонетски адаптираном виду (уколико не постоји народни назив за дати празник, нпр. *Великдан* ум. Ускрс), подлежу минималној адаптацији:

Васкрсеније (Миј. Лев-Тем., 143), *Ваведеније* (Миј. Лев-Тем., 143); *Преображеније* (Миј. Лев-Тем., 143), итд., мада се црквенословенски (или пре редакцијски) ликови срећу и у свакодневной употреби: *Преображеније* (Стан. Уск. р.), *Усјекованије* (Фил. Вис., 142), *Воскресеније* (Грб. Бољ., 50), *Богојавленије* (Ел. КМ) итд.

Апелативна црквенословенска лексика такође је заступљена у контекстима овога типа:

¹⁴ А. Мирковић, *Хеортологија...*, 223.

¹⁵ Нав. дело, 134—35.

а) Обредне формуле: *Господи помилуј* (Миј. Лев.-Тем., 143; Симић Лев., 104), *Господе помилуј* (Грб. Бољ., 51), *ва веки амин* (Павл. Шум., 90—91), *Христос по среди нас* (Павл. Шум., 90), *Христос посред нас и вјек и амин* (Бук. Сл.-Бож., 222), итд.

б) Апелативи који контекст маркирају изразитом сакралном садржином: *Да се њима* (часном крсту и Христу — Г. Ј.) *молимо и поклонимо* (Бук. Сл.-Бож., 219), *Прими и услиши, Боже, нашу молитву* (Грб. Бољ., 85), *Подајте му... крепос(т) благе душе* (Буш. Нар. меа., 547), *Богу нека је слава и држава* (Фил. Вис., 120), *Клањам се Крсту и Крстову рожаству* (Фил. Вис., 127), *Ва славу и чест...* (Фил. Вис., 119), итд.

Занимљиво је да је обрт *ва славу* 'у славу' довео до стварања сложене васлава — молитва која се чита на слави (крсном имену) (Фил. Вис., 119).

Вреди скренути пажњу и на реч *ваистину*. Она је обавезни саставни део поздрава и отпоздрава приликом многих празника, нпр. »Христос се роди«! — »*Ваистину* се роди«, Христос васкресе (васкрсе, воскресе)«! — »*Ваистину* васкресе!« (потврде се налазе у свим изворима које сам прегледала), »Христос се јавн«! — »*Ваистину* се јави!« (за Богојављење) (Трој. Ватра, 186; Петр. Гружа, 235), »Христос се крсти«! — »*Ваистину* се крсти!« (за Крстовдан) (Трој. Ватра, 186).

в) Црквенословенизми који се одвајају од таквих пригодних, религиозно мотивисаних примера и постају део општег израза, мада афективног, сликовитог, стилски обојеног, као што је, нпр. реч *ваистину* која се употребљава и у слободном значењу 'доиста, заиста, одиста' (РСАНУ). Црквенословенски елементи се радо искоришћавају за појачано временско значење трајности, непрекидности, вечитости. У ту сврху употребљава се и непосредни, неадаптирани црквенословенизам *вовјеки*, нпр. »Доста за *вовјеки*.« (РСАНУ, Ј. Веселиновић), а онда и слични адаптирани израз: *век и амин* (в. горе под *амин*); *вѣвѣк*, иј. *вѣвијек* (*вѣвијек*): »Остаћемо ми *вавек* овако — без крова« (РСАНУ), »*Куд вавијек* летим — нарадићеш се, јадан« (исто); *вѣвјѣке* и *вѣвјѣки*: »*Да његово буде вавјеки*« (РСАНУ); *у веке векова, на све веке векова, у век века* (РСАНУ); *вијек вавијек, васи (васудњи) вијек* (РСАНУ): *васи васиљени вијек* (Пеш. СЦГ, 226).

6. СТАРОСАОВЕНСКА ТВОРБЕНА ОБЕЛЕЖЈА КАО ЕКСПРЕСИВНО СРЕДСТВО

У додиру са црквенословенским изразом у народу нису уочаване само појединачне лексеме, него и неке морфолошке категорије, творбени модели, па се и они искоришћавају ради постизања сликовитости или стилске обојености израза. Примећују се и неке гласовне карактеристике, као нпр. елеменат *-шт-* у речима: *обештати, запрештати*: »...свети масла... *запрештај* и води га под јеванђеље« (РСАНУ, С. М. Љубиша), *летушта* 'вештица' (РСАНУ), чиме се указује на култни или у неком смислу тајанствени карактер појмова.

Црквенословенски модел сложеница схвата се као део неког свечанијег, експресивнијег израза: *благодетник, благодетница, злосрдан, злосрдити се, злоподижан* итд. (Стан. Уск. р.).

У народне говоре је најинтензивније продро суфикс *-ије*. Овај се суфикс пре свега употребљава у именима празника и култним терминима, чиме се истиче њихов сакрални карактер, као: *Воскресеније, Ваведеније; распетије, васкресеније*: »... свете Петке Христова распетија и свете Недеље Христова *васкресенија*» (Бук. Сл.-Бож., 220).

Експресивни потенцијал овога суфикса још је слободније искоришћен у слободној лексици, често као сликовити квалификатив или пејоратив. Судећи по расположивој грађи, ово највише долази до изражаја у ијекавским говорима источнохерцеговачког типа, нпр.: *грдевеније, злопаћеније, мрченије, наушеченије, нагрћевеније, наканије, преображеније, приказаније* (Стан. Уск. р.); *свиденије, страотеније, чудевеније* (Теш. Љешт., 288, 290, 295) итд.

У овим говорима функционише и суфикс *-ија*, са истим обележјима као и *-ије*, нпр.: *игранија, писанија, поганија, превртанија* итд. (Стан. Уск. р.).

Без обзира што у раду, из разумљивих разлога, нису могли бити обухваћени сви видови и слојеви црквенословенске лексике, ипак се, као општи закључак, може рећи да упркос десетовековном присуству у народу црквенословенска лексика није механички улазила у народне говоре, преплавајујући њихов изворни израз и потискујући домаћу лексику. Она је служила само као допунски извор и допуско средство. Тај је извор, с једне стране, служио за специфичне потребе култног, обредног и обичајног израза, укључујући и признате култне појмове и различите празновелице. С друге стране црквенословенски елементи искоришћавани су као стилско средство, како би се постигао сликовити, експресивни и уопште стилски обојен и потенциран израз.

На жалост, стиче се утисак да испитивачи дијалеката нису обратили довољно пажње овом лексичком извору, што би убудуће требало чинити не само ради потпунијег приказа дијалеката, него и ради интердисциплинарих проучавања.

ЛИТЕРАТУРА И СКРАЋЕНИЦЕ

- 1) Буш. Нар. — Т. М. Бушетић, *Народна медицина*, Српски етнографски зборник (даље СЕЗБ), књ. XVII, Београд 1911.
- 2) Грб. Бол. — С. Грбић, *Српски народни обичаји из среза Бољевачког*, СЕЗБ, књ. XVII, Београд 1909.
- 3) Деб. Об. — Д. Дебељковић, *Обичаји српског народа на Косову пољу*, СЕЗБ, књ. VII, Београд 1907.
- 4) Дуч. Кучи — С. Дучић, *Живот и обичаји племена Куча*, СЕЗБ, књ. XLVIII, Београд 1931.
- 5) Бук. Сл.-Бож. — М. Букановић, *Обичаји о слави и Божићу*, СЕЗБ, књ. I, Београд 1934.
- 6) Бур. Г. Крајина — С. Бурић, *Српски народни обичаји у Горњој Крајини*, СЕЗБ, књ. I, Београд 1934.

- 7) *Ел. КМ* — Г. Елезовић, *Речник косовско-метохијског дијалекта*, I—II, 1932, 1935.
- 8) *Ерд. Питери* — Ј. Ердељановић, *Постанак племена Питера*, СЕЗБ, књ. XVII, Београд 1911.
- 9) *Јов. Крај.-Кључ* — К. Јовановић, *Неготинска Крајина и Кључ*, СЕЗБ, књ. LV, Београд 1940.
- 10) *Миј. Белица* — Ст. М. Мијатовић, *Белица*, СЕЗБ, књ. LVI, Београд 1941.
- 11) *Миј. Лев.-Тем.* — Ст. М. Мијатовић, *Обичаји српског народа у Левчу и Темнићу*, СЕЗБ, књ. VIII, Београд 1907.
- 12) *Миј. Ресава* — Ст. М. Мијатовић, *Обичаји у Ресави*, Гласник Етнографског музеја у Београду, (даље ГЕМ) књ. III, Београд 1928.
- 13) *Ник. Трш.* — Б. Николић, *Тршићки говор*, Српски дијалектолошки зборник (даље СДЗБ), књ. XVII, Београд 1968.
- 14) *Павл. Шум.* — Ј. Павловић, *Живот и обичаји народни у крагујевачкој Јасеници и Шумадији*, СЕЗБ, књ. XXII, Београд 1921.
- 15) *Петр. Груза* — П. Ж. Петровић, *Живот и обичаји народни у Грузи*, СЕЗБ, LVII, Београд 1948.
- 16) *Пецо-Мил. Ресава* — А. Пецо, В. Милановић, *Ресавски говор*, СДЗБ, књ. XVII, Београд 1968.
- 17) *Пеш. СЦГ* — М. Пешикан, *Староцрногорски спредњокатунски и љешански говори*, СДЗБ, књ. XV, Београд 1965.
- 18) *РСАНУ* — *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, САНУ, т. I—XI.
- 19) *Симић-Лев.* — Р. Симић, *Левачки говор*, СДЗБ, књ. XIX, Београд 1972.
- 20) *Стан. Уск.р.* — М. Станић, *Речник Ускочког говора* (у рукопису).
- 21) *Стан. Ускоци* — М. Станић, *Ускочки говор II*, СДЗБ, књ. XXII, Београд 1977.
- 22) *Станој. Тнмок* — М. Станојевић, *Из народног живота на Тимоку*, ГЕМ, књ. VIII, Београд 1933.
- 23) *Станој. Обичаји* — М. Станојевић, *Обичаји и веровања на Тимоку*, ГЕМ, књ. IV, Београд 1929.
- 24) *Теш. Љешћ.* — М. Тешић, *Говор Љештанског*, СДЗБ, књ. XXII, Београд 1977.
- 25) *Трој. Вагра* — С. Тројановић, *Вагра у обичајима и животу српског народа*, СЕЗБ, књ. XLV, Београд 1930.
- 26) *Фил. Г. Пчиња* — М. С. Филиповић, П. Томић, *Горња Пчиња*, СЕЗБ, књ. LXVIII, Београд 1955.
- 27) *Фил. Вис.* — М. С. Филиповић, *Живот и обичаји народни у Височкој нахији*, СЕЗБ, књ. LXI, Београд 1949.
- 28) *Фил. Скоп.* — М. С. Филиповић, *Обичаји и веровања у Скопској котлини*, СЕЗБ, књ. LIV, Београд 1939.
- 29) *Шкар. Ф. гора* — М. Б. Шкарић, *Живот и обичаји планинаца под Фрушком Гором*, СЕЗБ, књ. LIV, Београд 1939.

Gordana Jovanović

THE CHURCH AND THE CHURCH SLAVONIC LEXICON IN THE
VERNACULAR AND ITS ADAPTATION

S u m m a r y

Both onomastic lexicon (the saints' names and the names of holidays above all) and the lexicon used with expressive function in the language had largely penetrated from the Old Slavonic language and from the terminology of the Church into the Serbian vernacular. Besides morphological adaptation, there were numerous cases of changes of sense and meaning of the loanwords.